

U Bosni i Hercegovini je već dobro poznato da Tuzli zbog ekološkog zaganjenja godinama prijeti prava ekološka katastrofa. Iako su stanovnici svjesni problema već godinama, nažalost nijedan od uzroka potencijalne katastrofe nije još uvijek saniran.

Kako to komentira Damir Arsenijević, pokretač tuzlanske radne grupe “Zemlja, voda, zrak” osnovanoj s ciljem da otvori prostor mladim ljudima koji žele artikulirati i materijalizirati zahtjeve za ekološkom pravdom u Bosni i Hercegovini; Arsenijević je i redovni profesor anglo-američkih književnih i kulturalnih studija na Univerzitetu u Tuzli i psihoanalitičar u treningu pri lakanovskoj školi psihoanalize u San Franciscu, a u školskoj godini 2019-20, bio je gostujući profesor na Environmental Humanities Lab, KTH, u Štokholmu. Bavi se odnosom ekološkog nasilja, kapitala i transgeneracijske traume. On upravo snima i film o tvornici “Hlor alkalnog kombinata” (HAK).

Problem je u tome što mi ne znamo koje nam sve opasnosti prijete i od kojih opasnih materija. Za početak, osobno mi je izrazito bitno da o problemima vezanima za ekološko zagađenje i katastrofe govorimo koristeći prave termine, a to znači najprije da o njima govorimo kao o slučajevima ekološkog nasilja.

Zašto je bitno koristiti prave termine za ekološke katastrofe?

U radu sa timom Radničkog univerziteta iz Tuzle na rekonstrukciji toksičnih privatizacija fabrika počeo sam da uviđam istu logiku skrivanja zločina kao u ratu: od zakopavanja toksičnih materija na nepoznatim lokacijama, kao i prekopavanja zatrovane zemlje i njenog izmještanja na druge lokacije. To je ista logika kao ona masovnih grobnica, primarnih, sekundarnih i tercijarnih—preko zanemarivanja toksičnih materija zarad profita, sve do poricanja postojanja bilo kakvog problema. Ako postavimo problem na ovaj način, da promatramo i istražujemo uzroke, tokove i posljedice ekološkog nasilja, to nam omogućava da politički pronicljivo postavljamo pitanja: tko sve snosi odgovornost za ono što nam se dešava? Zašto nam je lakše prepustiti se bespomoćnosti i domenu sudbine što bezlični govor o katastrofi pojačava nego govoriti o tome kako se ovo nasilje manifestuje? Kako se kao zajednica okupljamo da uradimo zajedničku rekonstrukciju opasnosti od toksičnih materija? Kako skupa tražimo ali i ostvarujemo ekološku pravdu?

U debatama vezanim za ekološku opasnost, često se čuje argument kako “svi znamo činjenice” a ono što nam nedostaje jeste akcija. Međutim, slučajevi ekološkog nasilja u Bosni i Hercegovini, a naročito na području Tuzle, otkrivaju nam upravo suprotno: sve intenzivnije i sve prisutnije ekološko nasilje – od zagađenja zraka, voda i tla do nepropisno odloženih visokotoksičnih materija koje su napuštene i sakrivene u privatizaciji industrije u tuzlanskom bazenu – otkriva nam hronično neznanje kao i nedostatak teorijskih i emocionalnih oruđa da

razumijemo i da se uhvatimo u koštac sa prijetecom ekološkom opasnosti s kojom se susrećemo.

Iz kojih sve izvora Tuzli prijeti ekološka katastrofa?

Dakle, mi ne znamo koje nam sve opasnosti prijetu i od kojih opasnih materija. Tek negdje sada, u intervjuima sa radnicima uništenih i prodatih fabrika, radimo rekonstrukciju šta je sve od toksičnog otpada i zaostalih toksičnih materijala ostalo kada su radnicima uručeni otkazi. Nijedna gradska, kantonalna ili državna nadležna kancelarija nema podatke o količini i vrsti toksičnog otpada u nekadašnjim fabrikama Hlor-alkalnog kompleksa 1 i 2. Rasprodate i isječene fabrike, u kojima se nalazi nepropisno skladišten i neosiguran toksični otpad, su prvi izvor ekološke opasnosti.

Drugi izvor ekološke opasnosti dolazi iz privatizovanih fabrika koje još uvijek posluju bez poštovanja minimuma ekoloških standarda i nezakonito ispuštaju štetne materije u zrak, zemlju i vodu.

Na području Tuzlanskog kantona najočigledniji primjer je Global ispat koksna industrija (GIKIL) u Lukavcu, gradu koji se nalazi odmah pored Tuzle. Tu se dogodilo nekoliko ozbiljnih ekoloških incidenata od 2017. godine kada se desilo curenje nadkatranske vode, amonijalne vode i ostalih opasnih toksičnih materija u rijeku Spreču, kao i ispuštanje opasnih plinova u atmosferu. Radnici su se žalili kako nemaju zaštitnu opremu za rad, kako su postrojenja dotrajala i opasna, i kako su primorani da rade u zapuštenim i nezaštićenim uslovima. Isto su utvrdile i inspekcije koje su izlazile na uviđaje, te kada je ovoj kompaniji istekla vodna dozvola, dati su uslovi koje moraju ispuniti za obnovu ove dozvole. Zatim se dešava poznati scenarij: fabrika odjednom prikazuje gubitke nakon što su dati preduslovi za sprovođenje mjera zaštite životne sredine i u junu 2018. otvara se likvidacijski postupak fabrike. Međutim, krajem avgusta 2018., tužilaštvo hapsi generalnog direktora GIKIL-a Debashish Gangulyja i istragom se utvrđuje da uopšte nisu vršili obavezna ulaganja u ekološke projekte (vrijednost od 111 miliona KM), što je i dovelo do ekoloških incidenata. Nadalje, tokom istrage je utvrđeno da su ispuštanja toksičnih materija, neke od kojih su kancerogene, bila 500 do 150.000 puta veća od dozvoljenih graničnih vrijednosti. Ekološki incidenti su ovdje simptom za ono što se zaista dešavalo u ovom fabrikama: eksploatacija radnika, trovanje zajednice i isisavanje kapitala. Tužilaštvo Tuzlanskog kantona je otkrilo kako je iz firme izvučeno preko dvadeset miliona maraka, a novac je završavao na računima firme GSHL, u vlasništvu Pramoda Mittala, predsjednika Nadzornog odbora GIKIL-a. I Pramod Mittal je bio uhapšen, ali je pušten uz milionsku kauciju, da bi kasnije, zajedno sa svojim suradnicima, kao i Debashish Ganguly, pobjegao iz Bosne i Hercegovine.

Šta je ovdje bitno? Bitna je sprega ekološkog nasilja, tokova kapitala, i ekološke nestabilnosti. Kao i HAK 1 i 2, i GIKIL promatram i analiziram kroz konceptualni okvir kolonijalizma kroz otpad, ali za kojeg tvrdim da moramo proširiti značenje ovog termina, da ne podrazumijeva samo odlaganje toksičnog otpada u siromašne zemlje, već mora uključivati deindustrijalizirajuće prakse finansijskog kapitala kroz koje se fabrike eksploatišu tako što se režu u staro željezo, kapital se iznosi iz zajednica u kojima su locirane ove fabrike, i onda se ispušta u životnu sredinu ili napušta toksičan otpad bez ikakve odgovornosti.

Treći izvor ekološke opasnosti dolazi iz Termoelektrane u Tuzli, što zbog trenutnih količina zagađenja tako i zbog novih kineskih investicija u proizvodnju struje na ugalj i otvaranje novog bloka Termoelektrane. Istraživanja su pokazala da Termoelektrana ima privilegovan odnos što se tiče dobijanja okolišnih dozvola, jer za nju vrijede fleksibilni ekološki uslovi. Cifre koje se odnose na zagađenje kao i na porast respiratornih bolesti i bolesti kancera su poražavajuće. Ovaj zagađivač ispušta u zrak 3 ili 4 puta štetnih materija nego je dozvoljeno, a ispušta se i do 20 puta više sumpor dioksida od maksimalnih dozvoljenih granica jer u Termoelektrani ne postoji sistem za odsumporavanje. Odlagališta šljake iz sagorjelog uglja zauzimaju veliki prostor, neopropisno su napravljena jer su potpuno otvorena za prirodne procese, poput kiše i vjetrova, te tako toksična šljaka dospijeva u naselja i u vodotoke. Za vrijeme ljetnih dana, sa šljakišta se podižu pješčane oluje koje raznose toksični prah, koji sadrži teške metale poput mangana, molibdena i nikla, po naseljima a i obradivim parcelama. Obližnja naselja, poput Bukinja i Divkovića, bilježe veliki broj smrti od karcinoma.

I četvrta ekološka opasnost koja prijete Tuzli dolazi iz iz najpoznatije tuzlanske industrije - industrije soli. Dugo vremena se ispod grada crpila slana voda što je dovodilo do slijeganja terena u samom centru grada. Tonule su kuće i cijela naselja. Premda je crpljenje slane vode ispod grada zaustavljeno početkom 2000-ih, a slijeganje prestalo u narednim godinama, još uvijek se osjećaju posljedice.

“Hlor-alkalni kompleks” (HAK) je dosta ozbiljna prijetnja - što se trenutno događa s tim bivšim kombinatom?

Hlor-alkalni kompleks (HAK) bio je dio velikog hemijskog kombinata Sodaso. HAK je proizvodio poliole i izocijanate, koji su se dalje prerađivali u jako širok spektar pjena i spužvi za razne industrije. Proizvodnja ovih spojeva prolazila je kroz nekoliko faza prerade osnovnih sirovina, od kojih je glavna bila slana voda. HAK je imao svoju solanu koja je bila najbezopasniji pogon. Međutim, ostali dijelovi proizvodnje su mnogo opasniji. Prije svega, radi se o pogonu elektrolize koja je služila za dobivanje hlora. Kao katalizator hemijskih

reakcija koristila se živa. Osim hlora i žive, postrojenje je u fazama prerade ili kao nusproizvode proizvodilo čitav niz opasnih materijala, plinova i otpadnih voda. Prije rata, ekološka svijest i praksa bile su sastavni dio sindikalnog rada i zaštite na radu. Otpadne vode su se filtrirale u posebnom postrojenju, živa je skupljana i reciklirana za ponovnu proizvodnju, a kruks, karcinogeni toluen diizocijanat (TDI), se sagorijevao. Danas je taj kruks zakopan na nepoznatim lokacijama u i oko fabrike. S privatizacijom fabrike i prodajom poljskom vlasniku Organika, radnici su ucijenjeni da prihvate nesigurne uslove rade ili da dobiju otkaz. Teret brige za toksične materije privatnik prebacuje na prekarne radnike koji rade u nepodnošljivim uslovima, a nakon što je privatni vlasnik isjekao sav vrijedan metal (bakar i titanijum) ostavio je toksičan otpad nezbrinut. Koliko tog toksičnog otpada ima pokušavamo da rekonstruišemo zajedno sa radnicima.

Nadalje, dodatan problem je da se radi o generaciji radnika koju mi svakodnevno gubimo i to je trka sa vremenom: da nam ispričaju u kakvoj opasnosti živimo. U našoj rekonstrukciji kroz intervjuje uspjeli smo da saznamo da se u krugu HAK-a nalazi oko sedam velikih tankova hlora. Kako smo ovo saznali? Zamislite da je sudskom presudom u stečaju jedan radnik dobio jedan od ovih tankova da proda kako bi izmirio svoja potraživanja za zaostale plate i doprinose. I šta se dešava? Dešava se to da dolazi sa inspektorom da provjeri taj veliki tank, odvrnu ventil iz kojeg krene da teče hlor! Naravno da brže-bolje zapečate taj tank i udalje se. Ostalim tankovima se više opasno i približiti zato što je privatni vlasnik sjekao metal u postrojenju gdje se moglo desiti istakanje hlora te sada ne postoje ni sigurnosne mjere kako prići tim ogromnim tankovima. Nadalje, postoje i veliki tankovi sa sirovim propilen oksidom, koji se koristio za proizvodnju poliola, a koji sadrži do 50 spojeva hlora, od kojih su neki karcinogeni. Postoji i visokozapaljivi etilen oksid koji je smješten u tankovima. Procjenjuje se da ima oko 47 tona ovoga materijala. Nadalje, u krugu fabrike je i živa koja je skladištena u plastične buradi preko koje je nasuta zemlja. Oko 120 takvih buradi ili oko 20 tona, kako smo uspjeli saznati, i sve je smješteno ispod jedne obične nadstrešnice. Kako živa migrira i nalazi sebi put, a HAK 1 je napravljen uz samu obalu rijeke Jala, na pjeskovitoj glini koja je porozna, postoji velika opasnost da se živa izlije u vodotok. Šta se sve nalazi u zahrđalim cijevima i ostacima postrojenja, vrlo je teško reći budući da je sva mjerna oprema u godinama nerada postrojenja propala. Ali da problem bude veći, sav ovaj toksični otpad, ovu tempiranu bombu, čuva privatna zaštitarska agencija, koji naravno nemaju pojma šta čuvaju.

Što je to kruks i da li je životna sredina cijele Tuzle ugrožena?

Moj prvi dodir sa kruksom bio je tokom protesta radnika DITE od 2012., pa sve do nakon

protesta u februaru 2014., fabrike koja je odmah pored bivšeg HAK-a. Dok smo provodili dežure sa radnicima DITE koji su čuvali svoju fabriku, vodili bi nas i pokazivali gdje se šta nalazi, gdje im sijeku toplove i krađu cijevi, i tada bi nam radnici skretali pažnju na crne gromade koje se cakle, i koje izgledaju kao ugalj, i govorili kako je to opasni kruks i da na tom području nema "ni zmije ni guštera ni miševa", da tu ništa ne živi. Kasnije smo kroz razgovor sa stručnjacima za zaštitu životne sredine i radnicima HAK-a saznali za ogromne količine deponovanog kruksa. Kruks (TDI) je poluproizvod u poliuretanskoj industriji koji u kontaktu izaziva teškoće pri disanju. U istraživanju smo saznali kako su kruks zakopavali na dubinu od 2 metra, nakon što ga skladištili u limenim buradima, pa kad im je nestalo buradi, samo su izlili ostatak kruksa i pokrili ga zemljom. Mi imamo još oko zaostalih 3000 tona - da, 3 hiljade tona kruksa.

Kako to znamo?

Zvezdan Karadžin, profesor sa Tehnološkog fakulteta u Tuzli, radio je istraživanje nakon što je 2010. godine Federalno ministarstvo okoliša i turizma pokrenulo akciju, zajedno sa Federalnim fondom za zaštitu okoliša, da izvrši sanaciju terena gdje je zakopan kruksa i da se kruks neutrališe. U intervju kojeg sam u martu ove godine radio s njim, Zvezdan Karadžin kazao je da su mu firme koje su sanirale područje kazale kako su se prepali nakon što su otvorili deponiju jer je količina materijala s kojom su se susreli u mnogome prevazilazila očekivanja. Znači oni su nekih 520 metara kubnih, ili 900 tona tog kruksa neutralisali i trebalo je sad da se radi follow-up neka aktivnost u sljedećim godinama koja se nikad nije desila, od 2010. godine".

Jesu li te kemikalije dospjele u hranu i vodu za piće?

Svi ovi otrovi nastavljaju svoj rad, koji se akumulira u našim tijelima: živa svakodnevno isparava iz plastičnih buradi, propilen dioksid i ostala karcinogena jedinjenja isparavaju iz zahrđalih cijevi, zapaljivi etilen oksid može svakoga dana da eksplodira i izazove havariju. U kontekstu ekologije, nedavnu povijest BiH dijelite na fazu tranzicije, privatizacije i razvoja. U jednom tekstu čak navodite da su te tri faze preduvjeti ili kontekst za revolt u BiH. No, meni se čini da su sva tri uvjeta odavno već ispunjena, a smislene lijeve opozicije u BiH koja bi nadišla daytonske prepreke i ponudila cijeloj BiH neki antinacionalistički narativ, još uvijek nema. Što se vama čini po tom pitanju?

Kao što sam već pisao, radničku klasu u socijalističkoj Bosni i Hercegovini predatorski kapital prvi put ciljano je napao ranih 1990-ih. Njegovi plaćenici, etno-nacionalističke elite odgovorne za donošenje kapitalizma u Jugoslaviju, ciljano su pogubili radničku klasu u ratu

te genocidu koji je uslijedio, i zakopali je u skrivene masovne grobnice rasute po čitavoj zemlji. U tome su im pomogle međunarodne desničarske snage i paravojne formacije, poput članova "Zlatne zore". To se zove tranzicija u kapitalizam. Zatim su na red došle fabrike gdje su desetine hiljada ostale bez posla, a fabrike ostale bez dobara, čime je kreirana postindustrijska pustopoljina. To se zove privatizacija. Sada na red dolaze prirodni resursi zemlje - vode i vazduh, šume i zemljišta - čitavi ekosistemi se mijenjaju kako bi se izgradile hidroelektrane, a zemljište pretvorilo u jednu nepreglednu deponiju opasnog otpada. To se sada zove rast. Ovakva logika rasta u sadašnjem trenutku stvara uslove za eksploziju popularnog revolta u Bosni i Hercegovini.

Ja zaista mislim da ako počnemo promatrati ekološko nasilje kao nastavak ratne logike u BiH, u kojoj etničke elite kradu prirodne resurse i žrtvuju ljudske živote i živote drugih živih bića za vlastito bogaćenje, imamo šansu da uspostavimo kontinuitete nasilja i da oko toga organizujemo politiku. Ne u nekom banalnom ključu tipa "čuvajmo šume", "čuvajmo rijeke", ne da gradimo fantazmu neke "čiste Bosne i Hercegovine", jer ta fantazma završava uvijek u fašizmu, dakle ne ekologija koju desnica može vrlo lako da prisvoji, već pitanja ljevice u ekologiji: solidarnosti, zajedništva, ali i preuizmanje na sebe da se ekološka pravda postigne svim sredstvima, jer niko neće odgovarati za smrti ako se tankovi hlora izliju ili ako eksplodira propilen dioksid. To je lekcija rata. Niko neće odgovarati za smrti. Zato se mi moramo pobrinuti da se ove smrti ne dese, a da spregi lokalnih oligarhija i međunarodnog kapitala, bude suđeno i da se ta sprega na sve moguće načine dokine.

Mi smo imali velike proteste u februaru 2014. godine, kada je u Tuzli regionalna vlada "pala". Te proteste su vodili radnice i radnici HAK-a i fabrike detrdženata DITE. DITA je uspješno odbranjena jer bi i nju zatekla ista sudbina kao i HAK—sjeća postrojenja i prodaja u staro gvožđe. Zatim su organizovani i plenumi na kojima je bilo i do 1000 ljudi. To nije mala stvar da su se izgladnjeli i osiromašeni radnici, mnogi od kojih su proveli 4 godine u rogovima tokom rata, uspjeli organizovati da brane svoje fabrike.

Kada kažete da "smislene lijeve opozicije u BiH koja bi nadišla daytonske prepreke i ponudila cijeloj BiH neki antinacionalistički narativ, još uvijek nema", u pravu ste ali iz pogrešnih razloga. Istina je da ne postoji ljevica koja bi uspjela okupiti popularni revolt u artikulisanu političku alternativu. Ali isto tako, Bosna i Hercegovina nije etnički homogena sredina, kao što su to Hrvatska ili Srbija, te "daytonske prepreke" su istovremeno i uslov opstanka mnogih kroz klijentelističke mreže dobijanja poslova u javnim institucijama, ali i velika prepreka za artikulisanje institucionalne politike van etničkih okvira. Nije više pitanje binarnosti nacionalizam-antinacionalizam, pa mi imamo "antinacionaliste" iz 1990-ih i ranih 2000-ih koji su promijenili tabor i pridružili se sada već etno-nacionalnim međusobno

kompetitivnim autoritarizmima koji funkcionišu na subnacionalnom nivou.

Ako ekološko nasilje artikulišemo kao nastavak ratne logike žrtvovanja određenih populacija i ekstrakcije profita, mi možemo tako prepoznati trenutak prave krize, kao mogućnosti odluke za solidarno djelovanje različitih aktera u društvu, u kojoj ljevičarski artikulisana ekologija mobilise kritičko znanje i akciju koja gradi solidarnost van partikularnih identitarnih matrica a za javno dobro. Razjedinjenost progresivnih dijelova društva, koja je pojačana transgeneracijskom traumom koja na naročit način kroz nepovjerenje mrvi naše kapacitete za zajedničko mišljenje i djelovanje, nastavak je strukturalnog i političkog deficita koji onemogućava razvoj uspješnih koncepata, oruđa i aktivnosti, a koji bi mogli mobilisati razne društvene grupacije. Zato je i platforma Zemlja-Voda-Zrak i pokrenuta da bi se pitanja ekološkog nasilja artikulisala i promišljala u zajednici kao etički i društveni problemi.

Upravo na ovaj način otjelovljujemo kroz političku ekologiju transgeneracijsku solidarnost u Bosni i Hercegovini jer sakupljamo, sintetišemo i ujdinjujemo lekcije feminizma, radničke solidarnosti i borbe protiv autoritarnih ideologija. I taj rad na organizaciji traje i proizvodi svoje efekte.

Izvor: bilten.org